گرنگییەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان بۆ منداڵان .. ڕۆزا شوان

(ئەلبەرت ئەینیشتاین) دەڵێ:" گەر دەتەوێ منداڵەکەت زیرەک بێ، چیرۆکی خەیاڵی بۆ بخوێنەوە. گەر دەتەوێ زیرەکتر بێ، چیرۆکی خەیاڵی زیاتری بۆ بخوێنەوە.."

زاراوەی "چیرۆکی ئەفسانەیی" و "چیرۆکی خەیاڵی" لە زمانی کوردی و لە زمانەکانی زۆربەی گەلانی جیهانیشدا، بۆ دوو زاراوەی هاومان دادەنرێن، بۆ زۆریش لە جێی یەکتری بەکاردەهێنرێن. لەم نووسینەمدا هەردوو وشەکەم بەکارهێناون. هەندێ لە نووسەرانی بواری فۆلکلۆر، ئەوەیان پێ باشە، کە بۆ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، زاراوە ئەڵمانییەکە (مارچین) یا (چیروکە سەیرەکان) بەکاربهێنرێ.

چیرۆکە ئەفسانەییەکان، چیرۆکی خەیاڵئامێزن، بەشێکی دیاریکراون لە چیرۆکە میللییەکان. ئاسان نییە کە بتوانین جیاوازی لە نێوان ئەم دوو جۆرە چیرۆکەدا بکەین. هەردوو جۆرەکەش بەشێکن لە فۆلکلۆر. هەر نەتەوەیەکیش لە نەتەوەکانی جیهان، خاوەنی چیرۆکی ئەفسانەیی تایبەت بە خۆیانن و شانازی پێوە دەکەن. کۆمەڵێک چیرۆکی ئەفسانەییش هەن، بوونە بە چیرۆکی گلۆبالیزمی، هەر نەتەوەیەک بە چیرۆکی خۆیانی دەزانن.

چیرۆکە ئەفسانەییەکان، جۆرێکن لە چیرۆکی کورت. بە زۆریش تایبەتن بە منداڵانەوە.

جیاوازی ئەم چیرۆکانە لەوەدایە، کە بە زۆری لە چوارچێوەیەکی جادوویی دان و بە بێ گشتی جادوو بنەمای سەرەکی و بەشێکی لەم چیرۆکە ئەفسانەییانە، پاڵەوان و کەسایەتی و کارەکتەرەکانی خەیاڵی و ئەفسانەیین، وەکو:"جنۆکە، شەوە، جادوگەر، دێو و درنج، ئەژدیها، ڕمەزن، مەڵەنەمووکە، لەژەند، ئەرژەنگ، چەتەوە، شەمقار، سیمرخ، ئەسپی باڵدار، گۆڵەنەتەوێکە، ماری حەوت سەر، پەنجەباڵا، چەرخ و فەلەکی ئەفسووناوی، قەقنەس، چەندین دەعبای خەیاڵی تر" یا دەربارەی رووەک و هێزەکانی سرووشتین وەکو:"باران، بەفر، بروسکە، ڕەشەبا و زریان، لافاو، گەرما، گەردەلوول، داربەڕوو، دارگوێز، گوڵ، سێو،...هتد" هەموو ئەم ڕەگەزانەش، تایبەتمەندییەکانی مرۆڤیان هەیە، باوە کە لە چیرۆکە

ئەفسانەییەکاندا، ئاژەڵان قسە دەکەن، دار دەڕوات، باڵندە بە زمانی کوردی قسەدەکا. شاخ دەتەرێ، گوڵ زیزدەبێ، پەپوولە گلەیی دەکا، هەتاو پێدەکەنێ، ئاژەڵەکان بە سەرکەوتن بەسەر کەشە و کەسپەکان و نەیارەکانیاندا یەکدەگرن، فریشتەکان دەبن بە فریاڕەسی لەقەوماوان، سیمرخ دەبێ بە تاکسی ئاسمان، چەرخ و فەلەک دەبێت بە کەشتی ئاسمانی و لەسەر ئەستێرە گەشەکان دەنیشێتەوە.
منداڵانیش ئەمانەیان پێ سەیر نین و ناشپرسن، کە چۆن ئاژەڵ دەدوێ، یا چۆن باڵندە فێری زمانی کوردی بووە، یا چۆن ئەسپ باڵی هەیە و دەفڕێت، چۆن مانگ سەردانی زەوی دەکا؟
بەشێکی زۆریش لە چیرۆکە ئەفسانەییەکان، پاڵەوان و کارەکتەرەکانیان کەسایەتی مرۆڤ، وەک (شا، شاژن، شازادە، میرزادە، جووتیار، شوان، لاو، منداڵ، پیرەژن، ریش سپی، فاڵچی، جادووگەر،…هتد).
ئەم چیرۆکانە پڕن لە کاری جادوویی، سەرکێشی، جەربەزەیی، ملهوڕی، شەڕانگێزی، پێکەنین، گریان، خۆشەویستی، ترس، ئیرەیی، هەڵخەڵەتاندن، کاری لە توانابەدەر.
زۆر جار پاڵەوانەکانیان، لە شەڕێکی دژواری دەستەویەخەدان، بەڵام لە کۆتاییدا، بەسەر هەموو مەترسییەکاندا، زاڵدەبن و نەیارەکانیان دەبەزێنن و سەردەکەون و ئاهەنگی خۆشی دەگێڕن.
سەرکەوتن هەردەم یاوەری ئازایانی کۆڵنەدەر و پیاوباشان و چاکەخوازان و ژیر و داناکانن. بە زۆریش کچانی جوانی شاکان، دەبن بە دەزگیرانی کوڕانی ئازا و سەرکێش و براوەی گرەو و مەرجەکانی شاکان، یا میرزادە جوانەکانی و رزگاربووی جادوولێکراوەکان.
پەنابردن بە جادوو لەم چیرۆکانەدا ناچارییە، چونکە ئامانجەکان بە ڕێگای ئاساییەوە نایەنەدی، دامان و رامان و بە دەسەڵاتی پاڵەوانەکانیش دەگەنە لووتکە، لە ڕێی جادووە و ئامانجەکان دێنەدی، بە خۆشی و شادی کۆتاییان دێ.
هەندێ جاریش جادوو بە نیاز و مەبەستی خراپ بەکاردەهێنرێ، بەڵام بە زۆری ئەم جادووە خراپانە، لە کۆتاییدا بە کارێکی چاکە و خێرخوازی، بەتاڵ دەکرێنەوە. وەکو لە چیرۆکی (بەفرین) و (شازادە و بۆق) و چەندین چیرۆکی تردا.
تەنانەت بەشێکی زۆر لە چیرۆکنووسان و ڕۆماننوسانی ئەم سەردەمەش، پەنایان بە جادوو بردوون. بۆ نموونە، خاتوو (جوان ڕۆلینگ: ١٩٦٥ـ لە ژیان دایە) نووسەری چیرۆکی (هاری پوتەر)، کە بە شاکاری بەرزی جیهانی ئەدەبی منداڵان دادەنرێ. جوان ڕۆلینگ بە ئەنجامدانی کارێکی لە توانابەدەر و سەرکەوتن و

زاڵبوون بەسەر تەگەرەکان و نەیاری پاڵەوانی سەرەکی چیرۆکەکەی (هاری پوتەر) پەنای بە جادوو بردووە، نەیتوانیوە لە چوارچێوەی چیرۆکی ئەفسانەی کلاسیکی دەربچێت.

لە چیرۆکی ئەفسانەیی کوردیشدا، چیرۆکی (پیرەژن و چەرخوفەلەک) کە پیرەژن لە ڕێی جادووەوە بە چەرخوفەلەک دەفڕێت. شاعیری گەورەی گەلەکەشمان ئەحمەدی خانی (١٦٥٠_١٧٠٧) لە شاکارە جیهانییە نەمرەکەیدا (مەم و زین) پەنای بە جادوو بردووە. لە (ئینجیل) و (قورئان) یشدا، چەند چیرۆکێکی ئەفسانەیی هەن.

لە دوای هەموو شتێک هەروەکو چیرۆکنووسی بەناوبانگ (هانز کریستیان ئەندەرسین) جارێکیان وتی:”ژیان خۆی نایابترین چیرۆکی ئەفسانەییە “

مێژووی چیرۆکی ئەفسانەیی:

ئەستەمە کە بتوانین بە شێوەیەکی کۆنکریتی، ڕەسەنایەتی و مێژوو و کات و شوێنی سەرهەڵدانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان دیاری بکەین. بە تایبەتیش ئەو چیرۆکانەی کە بە زارەکی گێڕاویانەتەوە. بەڵگە نووسراوەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە مێژووی چیرۆکە ئەفسانەییەکان بۆ هەزاران ساڵ بەر لە ئەمڕۆ دەگەڕێنەوە. ئەم چیرۆکانە بە زارەکی و بە شێوازێکی درامی، نەوە لە دوای نەوە گێڕاویانەتەوە و گواستوویانەتەوە، تا بە ئەمڕۆ گەیشتوون. ئەو دەقە چیرۆکە ئەفسانەییانەی کە لە ئەمڕۆدا دەیانبینین، بە درێژایی ساڵانی ڕابردوو دەستکاری کراون و گۆڕانکارییان تێیاندا کردوون. بۆیە سەیر نییە کە بە چەند شێوازی جیاواز، چیرۆکە ئەفسانەییەکان بەرچاومان دەکەون، یا بۆمان دەگێڕنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، بەشێک لە چیرۆکە ئەفسانەییەکان لە فۆلکلۆری گەلان و وڵاتاندا لەیەکدەچن، گەرچی جیاوازی لە کات و شوێنیاندا هەن. بۆ نموونە:

چیرۆکی ئەفسانەیی (کڵێوانەسوور) لە ئێستا وەکو یەکێک لە چیرۆکەکانی نووسەری فەرەنسی (چارلز پیرۆ: ١٦٢٨_١٧٠٣) دەخوێنرێتەوە. بەڵام لە ڕاستیدا، مێژووی ئەم چیرۆکە بۆ زیاتر لە هەزار ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە.

چیرۆکی کڵێوانەسوور لە دەقە کۆنەکەیدا، دەربارەی کچێکی بچووکە، کە زەمبیلێک کێکی پێیە، کە بیبات بۆ داپیرەی، ڕێگاکە کەوتۆتە ناو دارستانەکەوە. گورگێکی نەگریس ڕێ لە کڵێوانەسوور دەگرێت، ئەوەی لێبیست کە بۆ ماڵی داپیرەی دەچێت، کە لە ئەوپەڕی دارستانەکەدایە.. لەم دەقە کۆنەدا، گوورگە داپیرەی دەخوات.

بەڵام لە دەقەکانی دوایدا دەستکاری کراوە، داپیرەی خۆی دەشارێتەوە، گورگەش لە جێگای داپیرە راکشاوە و چاوەڕێی کەڵوانەسوور دەکات، کە بێت و بیخوات. بەڵام (دارەکەرێک) لە هەندی دەقی تردا (راوکەرێک) دەبێت بە فریاڕەس و کەڵوانەسوور و داپیرەی رزگار دەکا. چیرۆکەکە بە مەرگی گورگەکە و بە خۆشی کۆتایی دێت.

لە دەقی ئەم چیرۆکەدا بۆ منداڵان، لە ئەدەبی فۆلکلۆری (چین) دا، کە مێژووی بۆ زیاتر لە (١٢٠٠) سال پێش ئێستا دەگەڕێتەوە، لە جیاتی گورگەکە، پڵنگێکی نەگریسە.

لە دەقە کۆنەکەیدا، چیرۆکی ئەفسانەیی (بەفرین)دا، بەفرین وانە و پەند لە هەڵەکەی فێردەبێت، بەڵێنی ئەوەش دەدا، کە دووبارە سەرپێچی لە ئامۆژگارییەکانی دایکی نەکات. کە دەچێت بۆ ماڵی داپیرەی پلانێکی پاراستنی بۆ دانراوە، لە گورگ نزیک نابێتەوە، نیاز و رازی خۆی بۆ گورگ باس ناکات.

لە چیرۆکی (بەفرین) دا، کە داهێنەری فیلمی کارتۆن و سینەماکاری ناسراوی ئەمریکی و جیهانی (واڵت دیزنی: ١٩٠١_١٩٦٦) کردوویە بە فیلمی کارتۆنی ئەنیمەیشن، دەستکاری دەقەکەی کردووە، زۆری لێ گۆڕیوە. بۆ نموونە لە پێشەکی ئەم فیلمەدا، واڵت دیزنی نووسیویەتی:"جارێکیان شازادەیەکی جوان، ناوی سنۆوایت (بەفرین) بوو، قژێکی رەش وەکو شەو، لێوەکانی سووربوون وەکو گوڵ، پێستی سپی وەکو بەفر".

بەڵام لە دەقە کلاسیکییەکەیدا، پێشەکی ئەم چیرۆکە، بەم شێوەیەیە:" جارێکیان لە ناوەڕاستی زستاندا، کە بەفر وەک پەڕەی سپی لە ئاسمانەوە دەهاتە خوارەوە، شاژن لای پەنجەرەیەکی کۆشکەکەوە دانیشتبوو، خەریکی دروومان بوو، داری پەنجەرەکەیان لە داری ئەبەنۆسی رەش بوو. شاژن لە دیمەنی بەفر بارینیەکەی دەڕوانی، خەیاڵ بردییەوە. لە پڕێکەدا دەرزییەکە چوو پەنجە تووتەی دەستە چەپیدا، خوێنی لێهات، سێ تنۆک خوێنی ئاڵ کەوتنە سەر بەفرەکە. شاژن لەبەر خۆیەوە وتی: ئایا منداڵێکم دەبێت، سپی بێت وەکو بەفر، سوورە بێت وەکو خوێن، قژی رەش بێت وەکو داری چوارچێوەی پەنجەرەکە؟". دەبینین ئەم پێشەکییە دەوڵەمەندە بە وشەی جوانی زمان، منداڵان بە خوێندنەوەی یا بە بیستنی ئەم پێشەکییە، چێژ لەو وشە جوانانە وەردەگرن.

دوو تیۆر هەوڵی ئەوەیان داوە، کە رەسەنایەتی و رەگەزە هاوبەشەکانی نێوان چیرۆکە ئەفسانەییەکان لێکبدەنەوە. کە

لەناو گەلانی هەموو کەشوەرەکاندا بڵاوبوونەتەوە.

تیۆری یەکەم، دەڵێ: هەر چیرۆکێکی ئەفسانەیی دیاریکراو، لە ڕەسەنایەتی یەک سەرچاوەوە سەری هەڵداوە. دواییش بۆ درێژایی ساڵان بڵاوبۆتەوە و لە کولتوورێکەوە بۆ کولتوورێکی تر گوێزراوەتەوە.

تیۆری دووەم: ئاماژە بەوە دەکا، کە چیرۆکە ئەفسانەییەکان، بەری ئەزموونی هاوبەشی مرۆڤایەتین، کە لە دوییدا بە شێوازێکی ڕەسەنایەتی جیاواز دەرکەوتوون.

تا ئەمڕۆش چەندوچوون دەربارەی لێکدانەوەی ئەم دوو تیۆرە هەیە، ساغ نەبۆتەوە کە کامیان ڕاستە.. دەشێ لە تێکەڵەی هەردوو تیۆرەکە پێکهاتبن.

چیرۆکەکانی، ئەفسانەنووسی بەناوبانگی یۆنانی (ئیزۆپ : ٦٢٠- ٥٦٠ : پ. ز) لە نێوان یەکەمین چیرۆکە ئەفسانەییە نووسراوەکانن، کە لە هەموو جیهاندا ناوبانگیان دەرکردووە. بەشێکی زۆریشیان بۆ سەر هەموو زمانەکانی گەلانی جیهان وەرگێڕاون.

نووسەری ڕۆمانی (فویدرەس) لە ساڵی (٣٢٠) ی پێش زایینی، بەشێک لە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی (ئیزۆپ) ی وەرگێڕانەتە سەر لاتینی.

ئیزۆپ، زیاتر لە (٦٠٠) چیرۆکی ئەفسانەیی نووسیوە.

چیرۆکنووسێکی تری یۆنانی، بە ناوی (هیزیۆدەس) لە پێش ئیزوپ، لە ساڵی (٨٠٠) ی پێش زایینی کەمێک چیرۆکی ئەفسانەیی نووسیوە.

چیرۆکە ئەفسانەییەکانی، فەیلەسووفی هیندی (بەیدەبا) لەژێر ناوی (کلیلە و دیمنە) دا،

مێژووی ئەم چیرۆکە ئەفسانەییانەش بۆ ساڵانی پێش زایینی دەگەڕێنەوە.

نووسەری بەناوبانگی فەرەنسی (جان دی لافۆنتین : ١٦٢١-١٦٩٥) لە پەرتووکێکی دوانزە بەرگیدا (٢٤٣) چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی نووسیون و چاپی کردوون.

(چارلز پیرۆ: ١٦٢٨- ١٧٠٣) نووسەرێکی فەرەنسی بەناوبانگە و بە کەڵەنووسەری چیرۆکە ئەفسانەییەکانی منداڵان دادەنرێ، کەمێک چیرۆکی ئەفسانەیی بۆ منداڵان نووسیوە، کە هەندێکیان بە شاکاری جیهانی ئەدەبی منداڵان دانراون.

لەوانەش: ساندرێلا، یا (ساندرێلا و پێڵاوە شووشەییەکە)، کڵاوانەسوور، شێخە نووستووەکە، ڕیش شینەکە، پشیلەی چەکمە لە پێ.

برایانی ئەڵمانی (یاکوب کارڵ گریم : ١٧٨٥- ١٨٦٣) و (ولیەم

کارڵ گریم: ۱۸۹۵-۱۷۸۶) لە ساڵی (۱۸۱۲) دا (۱۵٦) چیرۆکی ئەفسانەییان، کۆکردنەوە ودووبارە نووسیانەوە و لەژێر ناوی (چیرۆك بۆ منداڵان و ماڵان) لە بەرلین چاپکراوە.

هەر لەو شێوازی برایانی گریمی ئەڵمانی، دوو چیرۆکنووس و فۆلکلۆریستی نەرویجی، ناویان (پیتەر کریستین ئاسبیورنسن: ۱۸۱۲ــ ۱۸۸۲) و (یۆرگن ئینگبریتسن مۆ: ۱۸۱۳ــ ۱۸۸۵) لە نێوان ساڵانی (۱۸٤٤-۱۸٤۱) یەکەمین کۆمەڵە چیرۆکی ئەفسانەیی نەرویجییان کۆکردنەوە و نووسیانەوە و لەژێر ناوی (چیرۆکە نەرویجییە میللییەکان) دا چاپیان کرد، کە بەشێکی زۆریان بۆ منداڵان دەشێن.

کەڵە چیرۆکنووس و شانۆنووسی بەناوبانگی دانیمارکی و جیهانی، (هانز کریستیان ئەندەرسن: ۱۸۷۵-۱۸۰۵). هانز ئەندەرسن بە باوکی چیرۆکی منداڵان لە جیهاندا دانراوە ، هانز لە ساڵی (۱۸۳۵) دا یەکەمین پەرتووکی خۆی لەژێر ناوی (چیرۆکە ئەفسانەییەکان بۆ منداڵان) چاپکرد و بڵاوی کردەوە. لەوانەش (پەڕاوی سوور، تەمالیزا، کچە شقارتەفرۆشەکە، کاڵای باڵای ئیمپراتۆرە تازەکە، جووچکە مراوییەکی ناشیرین، شازادەی بەفر، کچە شوانەکە، قازە کێوییەکان، سەربازەکی تەنەکە، پەرییە بچکۆلەی دەریا، شازادە و دەنکە فاسۆلیا، چیرۆکی دایکێک، ڕۆژنامەنووس،… هتد) تێکڕا هانز ئەندەرسن (۱۵۰) چیرۆکی ئەفسانەیی بۆ منداڵان نووسیوە. ژمارەی پەرتووکە چاپکراوەکانیشی (۱٦۸) پەرتووکن.

چیرۆکنووسی بەناوبانگی ئینگلیزی (لویس کارۆل: ۱۸۳۲- ۱۸۹۸)، کە چیرۆکی (ئەلیس لە وڵاتی عاجباتییەکان) ی نووسیوە، کە بە شاکارێکی چیرۆکی ئەفسانەیی منداڵان لە جیهاندا دادەنرێ. پاڵەوانی ئەم چیرۆکە کچێکی بچووکی (۱۲) ساڵانە، بە ناوی (ئەلیس) ەوە. دەکەوێتە وڵاتێکی ژێر زەوییەوە، کە خەڵکییەی لەگەڵ مرۆڤی سەرزەویدا زۆر جیاوازن، شتی عاجباتی وسەیرلە وڵاتەکەیاندا هەن. لە دواییدا ئەلیس بە هۆی جادووگەرەکەوە، دێتەوە سەر زەوی و دەگەڕێتەوە بۆ ماڵی خۆیان.

جوانی لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا:

زاناکان دەڵێن چیرۆکە ئەفسانەییەکان، جەخت لەسەر جوانی دەکەن، نموونەی جوانی مێینە و گرنگیدان بە بەژنی جوان پانتاییەکی زۆریان لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا، گرتوونەتەوە، ئاماژە بەوە دەکرێ کە جوانی و ناشیرینی لە (%۹٤) چیرۆکەکانن. لە چیرۆکی (ساندرێلا) دا (۱۱٤) جار ئاماژە بە جوانی مێینە کراوە، بەڵام (۳۵) جار ئاماژە بە جوانی نێرینە کراوە.

لە پەرتووکەکەی برایانی گریمی ئەڵمانی (جاکوب و ولیەم) کە چیرۆکەکانیان خەیاڵی و ئەفسانەیین، کە سەرەتای لەسەدەی حەڤدەیەمدا بۆ زمانی ئەڵمانی نووسیویانە و لە ساڵی (١٨٥١) دا وەریان گێڕاوە بۆ ئینگلیزی، بە زۆری کەسایەتییە شەڕخواز و بەدکارەکان، کەسانی ناشیرین و بەدن. کارجوانەکانیش کەسانی باش جوانن.

زۆربەی پاڵەوانەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان، لە کچە شۆخ و جوانەکانن، کە گوزارشت لە دڵپاکی و چاکە و کارجوانی و خۆشی و سۆزداری و خۆشەویستی و ژیان دەکەن. ناشیرینەکانیش کە لە (١٧%) ی چیرۆکە ئەفسانەییەکانن، گوزارشت لە شەڕخوازی و بەدکاری و ستەمکاری دەکەن. جوانی و ناشیرینی، وەکو توانای هەر کەسایەتییەک بۆ باشی و خراپی بەکاریان هێناون. بەڵام بەدەریش لەم یاسا و بۆچوونەدا هەیە بۆ نموونە: باوەژنەکەی بەفرین ژنێکی جوان بوو، بەڵام نیاز و رەفتاری بەد و ناشیرین و خراپ بوون. لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا، زەحمەتە کەسانێکی ناشیرین بدۆزرێنەوە، کە دلۆڤان و دڵپاک بن.

کەواتە پەیوەندییەکی گەورە لە نێوان جوانی و چاکەدا هەیە، بە پێچەوانەشەوە، لە نێوان ناشةیرینی و تەمەڵی و خراپە و شەڕدا هەیە.

لە بەشێکی زۆر لە چیرۆک بە منداڵان، کچێکی بچووک و ژیر و زیرەک و جوان بووە بە پاڵەوان یا کەسایەتی سەرەکی چیرۆک.

لە زۆر زنجیرە دراما و فیلمی سینەماییدا، رۆڵی سۆزداری و خۆشەویستی و جوانکاری و دلۆڤانی، دراوە بە کچێکی جوان یا کوڕێکی شۆخ و شەنگ یا پێکەوە رۆڵیان هەیە. رۆڵی شەڕخوازی و دەڵەقی و بەدکاری و خراپە، بە زۆری دراوە بە کچێک یا کوڕێکی رووخسار ناشیرین. وەکو وتمان بەدەر لەم یاسایەشدا هەن.

لە زۆربەی چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا، کات و شوێن دیاری نەکراون. بە زۆری، بە پەرگرافی جارێکیان دەست پێدەکەن. چیرۆکە ئەفسانییە کوردییەکان بەم دەستەواژانە دەستپێدەکەن: (هەبوو نەبوو) یا (جارێک لە جاران) یا (ساڵێک لە ساڵان). کۆتاییەکانیشیان: بۆ: (چەپکی گوڵ و چەپکی نێرگز. مەرگتان نەبینم هەرگیزاو هەرگیز) یا (منیش هاتمەوە. کەوشەکەم یا ـ کڵاشەکەم ـ دڕا. هیچیشم پێ نەبڕا).

من پێموایە کە جوانترین سەرەتا و جوانترین کۆتایین، لە هیچ چیرۆکێکی ئەفسانەیی گەلانی تردا، سەرەتا و کۆتایی جوانی وام بەرچاو نەکەوتوون.

گرنگییەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان بۆ منداڵان:

هیچ لە لێکۆڵینەوەکان، لەگەڵ ئەوەدا نین، کە چیرۆکە ئەفسانەییەکان لە لیستی چیرۆک بۆ منداڵان لابدرێن. ل□ک□□ینەوەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە چیرۆکە خەیاڵی و ئەفسانەییەکان، سوود و گرنگییەکی زۆریان بۆ منداڵان هەیە. منداڵانی ئەمڕۆش چێژ و خۆشی لەو چیرۆکە ئەفسانەییانە وەردەگرن. کە چەندین سەدە پێش ئێستا بە زارەکی بۆ منداڵانیان گێڕاونەتەوە. بە کورتی ئەمانە بەشێکن لە گرنگییەکانی چیرۆکە خەیاڵی و ئەفسانەییەکان بۆ منداڵان:

١- زۆربەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان، هیوا بە منداڵان دەبەخشن. ئەوەیان فێردەکەن کە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان، پێویستیان بە هەوڵ و تێکۆشان و کۆڵنەدانە، فێری ئەوە دەبن، کە چۆن بەسەر ئەو کۆسپ و تەگەرانەدا سەربکەون کە دێنە رێیان. چۆن گرفت و کێشەکانیان چارەسەربکەن. چۆن لەگەڵ هەڵوێستە ترسناکەکاندا مامەڵە و رەفتار بکەن. چۆن رووبەڕووی هەموو ئەو مەترسیانە ببنەوە کە رووبەڕوویان دەبنەوە. تێدەگەن کە جیهان تەنیا لە گەزۆ و لۆکە و گوڵ و تیشکی خۆر و پەلکەزێڕینە و بەهار دروست نەبووە، بە گوژاڵک ب□□ردی رەق و دڕک و شەوزەنگ و بروسکە و زستانی سەختیش دروست بووە.

٢- چیرۆکە ئەفسانییەکان، رووڵێکی گرنگیان لە رۆشنبیریکردنی منداڵاندا هەیە. لە رۆشنبیریی سەردەمەکانی کۆن، بەڵام راستییەکان هێشتا پەیوەندیان بەم سەردەمەوە هەیە. گەلێ چیرۆکی ئەفسانەیی هاوبەش لە نێوانی کولتووری گەلاندا هەیە. چونکە کێشەکان هەمان کێشەن کە رووبەڕوویان بوونەتەوە و دەبن. لە هەر شوێنێکی جیهاندا بژین، هەمووان بۆ زاڵبوون بەسەر ه□□ژاری، ستەم، زۆرداری، چەوسانەوە، کوێرەوەری و بۆ لە ناوبردنی ئەژدیهاکانی (دیکتاتۆرەکانی) ئەمڕۆ تیدەکۆشن.

٣- لە دیدی زانستییەوە، منداڵانی خوێنەرانی بچووکی ئەمڕۆ، رۆشنبرانی داهاتوون، بە گوێگرتن و خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان. بە شێوازێکی بات□تیانە، بنەماکانی چیرۆک فێردەبن (ئامادەکردن، کەسایەتی، پاڵەوان، کارەکتەر، گرێ، بڕیار، جووڵەی بۆ سەرەوە، لووتکە، وردبینی و چارەسەر، کۆتایی) جیاوازیش لە نێوان چیرۆکی خەیاڵی و راستیدا دەکەن. کە منداڵان لەو چیرۆکانە تێبگەن، دەبنە پاڵپشت بۆ پێشبینیکردن و تێگەیشتن لە چیرۆکەکانی تر کە دەیانخوێننەوە.

٤- چیرۆکە ئەفسانەییەکان، خەیاڵی منداڵان فراوانتر د□ک□ن و

زیاتر گۆشەی پێدەکەن و پێشیدەخەن. خەیاڵیش گرنگە. (ناپلیۆن) دەڵێ: "ئەوە خەیاڵە کە جیهان بەڕێوە دەبا"

٥ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، ئەوەیان سەلماندووە کە خۆشەویستی شتێکی باشە، هەمیشە باشی و خۆشی لێدەکەوێتەوە. لە چیرۆکی (بەفرین) دا کە لەژێر کاریگەری جادوویی باوەژنەکەیدا سڕببوو، بە هێزی ماچکردنێکی خۆشەویستی، لە لایەن میرزادەیەکی لاوەوە، جادووەکە بەتاڵ بۆوە و بەفرین هاتەوە هۆش خۆی. خۆشەویستی دەندەیەک دەکات بە میرزادەیەکی نەرم و نیان و چاکەخواز. لە سایەی خۆشەویستیدا، هەموو شتێکی نەرێنی دەگۆڕێن بە ئەرێنی.

٦ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان ئەوەیان سەلماندووە، کە باشی باشترین خەسڵەتی مرۆڤە، باشی و چاکە لەگەڵ کەسانێک کە پێویستیان بە چاکە هەیە، رۆژگار و ژیانیان لە تەنگانە و بێ ئومێدی و ڕەشبینی و ناخۆشییەوە، دەگۆڕێت بە هیوا و بە گەشبینی و خۆشی و شادی.

٧ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، گرنگی هاوڕێی دڵسۆز بە منداڵان دەسەلمێنن، کە کەس بە تەنیا ناژی، هاوڕێی دڵسۆز لە تەنگانەدا دەبێت بە فریاڕەس و یارمەتی هاوڕێی داماوی دەدات و لە تەنگانە رزگاری دەکات.

٨ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، ئەوە فێری منداڵان دەکەن، ژیان هەمیشە لە گۆڕانگاری و نوێبوونەوە دایە، هەردەم بە هیوای ژیان و داهاتوویەکی باشتر و گەشترەوە بن.

٩ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان ئەوە فێری منداڵان دەکەن، کە وانە لە شکستییەکانیان وەربگرن و کۆڵنەدەن و .. ئەوەش بزانن کە ئەستەم بوونی نییە، لە سایەی خەبات و خۆڕاگری و کۆڵنەدانەدا، هەموو خەون و خۆزگە و هیوایەک دێنەدی.

١٠ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، بنەمای گرنگ فێری منداڵان دەکەن، فێریان دەکەن کە هەمیشە هیواخواز و گەشبین و لێو خەندە و پێکەنین و چاکەخواز و لێبووردە و دڵ پڕ لە خۆشەویستی بن. خۆڕاگر و متمانە بە خۆبن.

١١ــ گوێگرتن یا خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان لایەن منداڵانەوە، دەرفەتێکی باشە بۆ فێربوونی وشە و رستەی تازەی زمان.

١٢ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، کارتێکردنی درامی باشیان لەسەر منداڵان هەیە. بە کەرەستەیەکی زۆر باش دادەنرێن، گەر بە شێوەی یاری کردن، یا بە شێوەی نمایشی بووکەڵانەی بزوێنی دروستکراو بە منداڵان پێشکەشیان بکرێن.

١٣ـ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، گەشە بە سۆزداری و نیانی دەروونی منداڵان دەکەن. لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا، کێشە راستییەکانی ژیان دەردەکەون، لە سیناریۆی خەیاڵییدا، بە زۆری پاڵەوانەکان نابەزن و بەسەر هەموو کێشەکاندا سەردەکەون. بەڵام منداڵان پێویستییان بەوە هەیە، کە بزانن لە ژینگەی ئارامیشدا، خراپە و کارەسات دێنەرێی هەمووان. کەس لە بەرهەڵستییەکان پارێزبەندی نییە. بۆیە پێویستیمان بەوە هەیە کە سۆزداری لە دەروونی منداڵان دا بنیادبنێین، تابتوانن لە کاتە دژوار و قورسەکاندا، رووبەڕووبنەوە و خۆڕاگربن. ئەوە هەڵەیە کە هەردەم منداڵەکانمان بپارێزین، خۆیان بە لاواز و بێ دەسەڵات بزانن، بەرگەی هیچ گرفت و رووبەرووبوونەوەیەک نەگرن کە پێویستییان بە هێز بێت.
١٤ـ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، زمانەکی هاوبەشن بە رۆشنبیریکردنی منداڵان، کە پێدەدەن (نەهێشتنی نەزانینی رۆشنبیری). بەڵکو ئەم چیرۆکانە سنووری رۆشنبیری دەبەزێنن، گەلێ لە کولتوورەکان هاوبەشن لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا. منداڵان لە رۆشنبیری گەلانی تر کەڵک وەردەگرن.
١٥ـ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، هەلی فێربوونی، شارەزایی بیرکردنەوەی رەخنەیی بە دایکان و باوکانی منداڵان دەبەخشن.
١٦ـ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، وانەن بە منداڵان، بە فێربوونی رەوشت و رەفتاری دروست و پەند وەرگرتن وانە فێربوون. بە نموونە: فێری ئەو مەبەست و پەندانە دەبن، کە لە چیرۆکی ئەفسانەیی (ساندرێلا) و (کچە بچووکەکە ـ گۆڵدیلۆکس ـ و سێ ورچ) و (بەفرین) و چەندین چیرۆکی تردا هەن.
١٧ـ منداڵان بە خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان لە پەرتووکی وێنەداری رەنگاوڕەنگی جواندا، خۆشەویستییان بە پەرتووک دەبێ و دەبن بە پەرتووکدۆست.
چیرۆکە ئەفسانەییەکان، دەروازەیەکن بە چوونە ناو جیهانی ئەفسووناوی پەرتووک. باشتر وایە لە منداڵییەوە، مەیلی منداڵان بە گرنگیدان بە لای پەرتووکدا رابکێشین.
١٨ـ گێڕانەوە یا بە خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان بە منداڵان، کاتێکی پەیوەندی زۆر باش لە نێوان دایکان و باوکان و منداڵاندا دەڕەخسێنن. دەتوانن لە رێی ئەم چیرۆکانەوە، ئیلهامی خوێندنەوەی هەمیشەیی بە منداڵەکانتان ببەخشن. تا ببێ بە خوویەکی جوانیان. ئەم راستییەشتان بۆ دەردەکەوێت، کە منداڵان چەند تامەزرۆی چیرۆکی خەیاڵی و ئەفسانەیی خۆشن.
١٩ـ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، منداڵان فێری رەخنە دەکەن، لە

میانەی ڕوانینیان لە هەڵوێستەکانی کەسایەتی سەرەکی بۆ هەموو ئەو سەرکێشییانەی کە ملی پێوە دەنێن. دەتوانن هەڵوێستی خۆیان دیاری بکەن، گەر ئەوان لە شوێنی ئەو کەسایەتییانەی چیرۆکەکان بن، بە شێوازێکی جیاوز چیدەکەن؟ بۆ نموونە لە چیرۆکی (بەفرین) دا، گەر ئەوان لە شوێن بەفرین بوونایە، سەوەکەیان لە (پیرەژن)ەکە وەدەگرت؟ یا لە چیرۆکی (کڵێوانەسوور) گەر ئەوان بوونایە، ئامۆژگارییەکەی دایکیان لەیاد دەکرد؟ ڕاز و نیازی خۆیان بە گورگە دەگێڕایەوە؟ دەیان وت: دەچم بۆ لای داپیرەم؟

٢٠ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، ئەوەش فێری منداڵان دەکەن، بە ڕەواڵەت و ڕووخسار لە کەس نەپێوان، پیرەژنێک جوان و بێتاوانە لە ڕووخساردا، بەڵام لە چیرۆکی بەفرین دا، شەڕانی و خراپە و بەدکارە، ئیرەیی بە جوانی بەفرین دەبات. بەڵام دەشێ گەڕەلایەکی گەورە و ترسناک، دلۆڤان بێت و دڵی لە زێڕ بێت، منداڵێکی ئادەمیزاد بەخێوبکا. وەک لە چیرۆکی (تەرزان و مەیموونەکەی) دا دەبینین.

٢١ــ زانای دەروونناسی منداڵان (برۆنۆ بتیلهایم) کە پسپۆڕە لە گرنگییەکانی چیرۆکە خەیاڵییەکان لە قۆناغی منداڵییدا، پێیوایە:"دەشێ چیرۆکە خەیاڵییەکان یارمەتی منداڵان بدەن لە ڕەواندنەوەی دڵەڕاوکێدا، کە هێشتا ناتوانن لێکدانەوەی بۆ بکەن". بە زۆری لە چیرۆکە خەیاڵییەکاندا، منداڵانی کارەکتەر و کەسایەتی سەرەکی چیرۆکەکان، بەسەر شەڕدا سەردەکەون.

٢٢ــ چیرۆکە ئەفسانەییەکان یا خەیاڵییەکان، گەر سەرکێشیان تێیاندا نەبێ، پاڵەوانەکان ئامادەیی ئەوەیان تێدا نەبێت، لە ناوچە و چوارچێوەی خۆیان دەرنەچن و شتێکی تازە تاقینەکەنەوە، ئەو چیرۆکانە چێژێکی ئەوتۆ نا بەخشن. گەر منداڵەکانتان ویستیان مل بە کارێکی سەرکێشییەوە بنێن و خۆیان تاقیبکەنەوە، بۆ فێربوونی شتێکی تازە، ڕێگریان لێ مەکەن، هەموو داهێنانەکان لە ئەنجامی تاقیکردنەوەدا هاتوونەتەدی. بەڵام بۆ ئەنجامدانی هەر تاقیکردنەوەیەک، پێویستە لە پێشا بە وردی بیری لێبکرێتەوە و پلانی بۆ دابنرێت و پێشبینی ئەگەر و گریمانەکان بکرێن. بۆ نموونە لە چیرۆکی خەیاڵی (سێ بەرازی بچووک) دا، گرتنە بەری ڕێگای ئاسان، هەڵبژاردنێکی زیرەکانە نییە. بەرازە بچکۆلەکە، پلانی داڕشتبوو، پێشبینی ئەگەرەکانی کردبوو. بۆیە خانووەکەی لە خشت دروست کرد، کە شوێنێکی دڵنیایی بوو. بەڵام دووانەکەی تر خانووەکانیان لە پووش و لە زەل دروست کردن، بۆیە گورگەکە بە فووکردن هەردوو خانووەکەیانی ڕووخاند، هەردووکیان ڕایان کرد و چوونە ناو خانووی ورچەلە بچووکەکەوە. گورگە نەیتوانی نە

بە فوو و نە بە پاڵانان خانووکەی بڕووخێنن.
دایکان و باوکانی خۆشەویست، مامۆستا دڵسۆزەکان، سوود و گرنگییەکانی چیرۆکە ئەفسانەیی و خەیاڵییەکان لە بەرچاوتان بگرن. پێویستە حەز و تامەزرۆیی و متووی منداڵەکانتان بە چیرۆک بقۆزنەوە، بە پێی تەمەن و قۆناغەکانی گەشەکردنی منداڵەکانتان، ئەو چیرۆکە ئەفسانەیی یا خەیاڵییانەیان بۆ هەڵبژێرن کە گونجاون بۆیان، بە دەنگێکی ناسک و بە شێوازێکی شیرین و بە چێژەوە بۆیان بگێڕنەوە یا بۆیان بخوێیننەوە. ئەوەش بە یەکجاری مەخەنە دڵی منداڵەکانتانەوە، کە چیرۆکە ئەفسانەییەکان هەردەم ترسناکن، هەر لەبەر ئەوەی کە هەندێکیان ترسناکن یا دروست نین. بەڵام لە چاپکراوە تازەکانی ئەمڕۆدا، دەستکاری بەشێکی ئەو چیرۆکە ترسناکانە کراون. کۆتاییەکانیان بە خۆشی و سەرکەوتن کۆتایی پێ هێناون.

(*) بۆ نووسینی ئەم بابەتە، بێجگە لە پەرتووکەکە چاپکراوەکەی خۆم، سوودیشم لە چەندین نووسین، کە لە سایتە ئینگلیزییەکاندا بڵاوکراونەتەوە، وەرگرتوون:
١_ چاوپێخشانێک بۆ مێژووی ئەدەبی منداڵان . رەزا شوان . کەرکووک. ٢٠١٥
٢_ حیکایەت و چیرۆک بۆ منداڵان . لۆرا مایزەر . ٢٠١٧
٣_ مێژووی چیرۆک . سۆزی ماکچی
٤_ رەسەنی چیرۆکە ئەفسانەییەکان . سارا گراساد و جەمشید تەهرانی . ٢٠١٦
٥_ سوودەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان. نیپیان توتەرینگ.
٦_ چیرۆکە ئەفسانەییەکان، جەخت لەسەر جوانی دەکەن . ئیرین هاتفی . ٢٠٠٦

رەزا شوان
نەرویج: ٢٨/ئۆکتۆبەر/٢٠٢٠